

УДК 338.43.02

С. І. Тодорюк,
аспірант, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СОЦІАЛЬНІ СКЛАДОВІ В ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОМУ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

S. Todoruk,
graduate student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SOCIAL COMPOSITIONS IN ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRARIAN RELATIONS IN UKRAINE

Розглянуто складові соціальної інтеграції аграрного середовища в умовах сталого розвитку. Виокремлено соціальні детермінанти екологічних взаємодій аграрного та природного середовища. Подано порівняльну характеристику соціальних принципів "зацікавленості" в розвитку аграрного господарювання.

The components of social integration of the agricultural environment in terms of sustainable development have been considered. The social determinants of ecological interactions agriculture and the environment have been pointed out. The comparative characteristic of the social principles of "interest" in the development of agricultural management has been adjudged.

Ключові слова: аграрний сектор, сталий розвиток, соціальна інтеграція, аграрне середовище.
Key words: agrarian sector, sustainable development, social integration, agricultural environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Обов'язковим та взаємодоповнюючим елементом у реалізації концепції сталого розвитку вітчизняної аграрної системи господарювання є соціальна складова. Важливість урахування соціального аспекту визначається теоретичними підходами й позитивною практикою економічного зростання значної кількості країн Західної Європи — Німеччини, Франції, Швейцарії, Нідерландів та інших. Саме у такій взаємодії можливим буде нове спрямування розвитку аграрного сектора України на засадах екологічних пріоритетів та соціально спрямованих й умотивованих механізмів їх практичного забезпечення. Таке бачення дозволить, з одного боку, реалізовувати екологічні принципи в аграрному середовищі, з іншого боку, розвивати соціальну сферу в сільській місцевості як необхідну з позицій відродження українського села та переходу його на якісно новий рівень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми та перспективи реалізації концепції сталого розвитку суспільства в цілому та окремих секторів, зокрема, в останні роки широко висвітлюються у працях іноземних та вітчизняних науковців. Вагомий внесок у дослідження даного питання зробили О. Бородіна, З. Герасимчук, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, Л. Мельник, П. Олдак, В. Прадун, В. Трегобчук, О. Шубравська, О. Віленчук, В. Русан, М. Шурик та ін. Незважаючи на широкий перелік авторів, проблема забезпечення сталого розвитку вітчизняного аграрного сектора оста-

точно не вирішена, що зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямі. Особливо це стосується соціальних складових в екологічно збалансованому розвитку аграрних відносин в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є окреслити складові соціальної інтеграції аграрного середовища в умовах сталого розвитку.

ОСНОВНИЙ ВИКЛАД

Соціальні агроекологічні підходи слід реалізувати в контексті загального усвідомлення значення біосфери як частини соціосфери. У відповідності до закону незамінності фундаментальних факторів (В.Р. Вільямс) лише біосфера може забезпечувати стійкість навколишнього середовища й надалі ми переходимо до нової оболонки Землі, що включає сучасні науково-інформаційні складові, — закону ноосфери (В.І. Вернадський). Виходячи з теоретичних обґрунтувань, соціальне середовище характеризується окремими параметрами, що формують його специфічність й пов'язані з осмисленням причин взаємодії суспільства й природи; на сьогодні це — кооперація науки, релігії, громадської духовності, що дозволяє прогресивно розвиватися суспільству.

Важливо при цьому забезпечувати соціально-екологічну рівновагу, оскільки сучасний цивілізаційний розвиток не може забезпечити стабільних умов існування живому, в тому числі людині. За таких умов еволюція

соціоприродних відносин обумовлена культурологічними змінами, зокрема це відображає система аграрного господарювання (рис. 1).

Реалізація концепції сталого розвитку через аграрне середовище за соціальним спрямуванням набуває нового змісту в декількох аспектах, які слід враховувати при формуванні ефективних екологічних та соціально-економічних механізмів:

1) врахування особливостей системи аграрного господарювання, яка в найбільшій мірі наближена до природного середовища, задіює значну кількість екологічних ресурсів до основних й додаткових господарських процесів;

2) соціальні відносини розвиваються в умовах сільської місцевості з достатньо усталеними традиціями (зокрема й господарськими), звичками, моральними устоями, що формувалися століттями.

У першому випадку йдеться про перспективи підвищення значущості та рівня природоохоронної діяльності як з боку окремих аграріїв, так і сільської громади в цілому. Окремі аграрні товаровиробники в сьогоденних умовах потребують підвищення кваліфікації, перепідготовки з питань інтегрування соціально-екологічних аспектів у процеси господарювання. Підвищується також значення громадської думки в прийнятті важливих рішень екологічного спрямування. У відповідності до зазначеного перспективи підвищення дієвості природоохоронних заходів в сільській місцевості є значними. Обґрунтувати це слід на основі теоретичних підходів, згідно з якими у соціосфері біотичні функції біосфери концептуально модифікуються, наповнюються соціальним змістом й виявляють себе в інших функціях, зокрема управлінських. Відтворення керованої системи (біосфери в цілому та окремих її складових, зокрема пов'язаних з аграрним середовищем) залежить від змістовності й успішної реалізації соціально-економічних та соціально-екологічних стратегій, планів, програм.

У другому випадку відображено соціально-історичну сутність системи аграрного господарювання та сільського побуту. Необхідність урахування такої складової доцільно визначити з позицій умотивованих моральних принципів й критеріїв, народної мудрості, досвіду попередніх поколінь.

Розвиток аграрних відносин за своєю сутністю на сьогодні є активним процесом й включає різноспрямовані взаємодії з навколишнім природним середовищем та мотивує соціальну необхідність зазначеного. На ос-

Рис. 1. Складові соціальної інтеграції аграрного середовища в умовах сталого розвитку

Побудовано автором.

нові проведеного нами аналізу слід виокремити такі соціальні детермінанти екологічних взаємодій аграрного та природного середовища:

— споживчі матеріальні цінності — необхідність постійного відтворення агроекологічної системи з метою забезпечення населення продуктами харчування в достатній кількості та належної якості (продовольча безпека країни), відповідні галузі промисловості — сировиною та іншими ресурсами;

— споживчі духовні цінності — виховання населення з позицій значущості навколишнього природного середовища в цілому, зокрема в поєднанні з аграрним господарюванням, що є чинником духовного розвитку особистості й суспільства, подальшого зростання української нації;

— аграрна політика виконує функції стратегічного орієнтира, який дозволяє формувати позитивну динаміку розвитку аграрного сектора в економічному середовищі України;

Таблиця 1. Порівняльна характеристика соціальних принципів "зацікавленості" в розвитку аграрного господарювання

Екологічна відповідальність	Екологічна умотивованість
<i>Доцільність</i>	
Необхідність удосконалення взаємодії аграрного й природного середовища з урахуванням зниження природно-ресурсного потенціалу (що встановлено й науково обґрунтовано) та перспективами відтворення аграрної цивілізації	Необхідність створення комунікаційних зв'язків та нових екологічних пріоритетів, екологічних цінностей на засадах суспільної свідомості та самосвідомості
<i>Сьогоднішній стан</i>	
Законодавчо-нормативне, технічне регулювання відповідності аграрної діяльності встановленим екологічним вимогам та нормативам. Існування відхилень зі сторони окремих суб'єктів аграрного господарювання у формі негативних екологічних дій та відповідних наслідків – забруднень, загрозливих екологічних ситуацій тощо	Недостатнє інформування населення про реальний екологічний стан та існуючі соціально-економічні проблеми в системі аграрного господарювання, нечітко окреслені перспективи подальшого розвитку породжують необізнаність та пасивність у прийнятті рішень
<i>Перспективи</i>	
Планування (моделювання) розвитку екологічно безпечного аграрного господарювання на основі дієвості національної стратегії сталого розвитку, регіональних програм, планів екологічного відродження депресивних територій	Посилення матеріальної та духовної зацікавленості суспільства в удосконаленні системи аграрного господарювання. Підвищення мотивів професійної діяльності та зайнятості сільського населення, зменшення рівня трудової міграції

— долання екологічних проблем — відображає, з одного боку, необхідність подальшого аграрного процесу в Україні на засадах оновленої культури природо-користування, з іншого боку, є лімітуючим фактором у підвищенні рівня добробуту та здоров'я населення, що виявляється у скороченні тривалості життя, збільшенні кількості генетичних та інших небезпечних порушень;

— аграрна культура є тим сучасним інструментом вітчизняного суспільства, що буде формувати нові соціальні орієнтири у практичній аграрній діяльності, утвердження необхідності виховання екологічно культурного фахівця на основі принципів екологічної етики, екологічної педагогіки, екологічної психології, екологічної культури суспільства в цілому.

Практичну реалізацію екологічно збалансованого розвитку вітчизняного сільського господарства та відтворення довкілля із соціальних позицій доцільно забезпечити, на нашу думку, ефективним поєднанням двох принципів (табл. 1).

- 1) соціальної екологічної відповідальності;
- 2) соціальної екологічної умотивованості.

Екологічна відповідальність суспільства в розрізі аграрного господарювання відображає ступінь його екологічної зрілості у прийнятті тих чи інших рішень, зокрема управлінських. Йдеться про загальне розуміння незворотності техногенних процесів, усвідомлено спрямованого навантаження на навколишнє природне середовище у процесі аграрних перетворень, що відображає об'єктивний хід розвитку аграрної цивілізації. Одночасно важливими є компенсаційні механізми пом'якшення взаємодії в системі "аграрне-природне" середовище за рахунок окремих видів екологічно спрямованих соціальних переваг. Йдеться про необхідність підвищення екологічної культури всіх, хто прямо або опосередковано залучений до аграрної сфери — аграріїв, фахових спеціалістів, чиновників, управлінського персоналу, вихователів та педагогів закладів освіти в сільській місцевості тощо. Важливим є урахування діяльності громадських організацій, члени яких проводять розгляд нагальних екологічних проблем на добровільних засадах, пропонують свою допомогу в розробці та прийнятті екологічно виважених рішень.

В основі екологічної умотивованості знаходяться як матеріальні, так і духовні цінності суспільства в цілому та кожного суб'єкта аграрного господарювання зокрема. Це дозволить сформувати нові підходи до використання природного середовища як такого, частиною якого є сама людина, відповідно ступінь відповідальності за окремі екологічні дії буде зростати. Пом'якшення тиску суспільства на довкілля і зміни в самому суспільстві дадуть можливість практично реалізувати правило соціально-екологічної рівноваги на рівні відновлення аграрного середовища.

Особливе місце в реформуванні аграрних відносин на сьогоднішньому етапі розвитку аграрного сектора економіки України повинна зайняти оновлена культура як соціальний феномен — каталізатор людської активності, інтерактивна складова формування нової системи суспільних екологічних цінностей, ідеалів, підвищення творчого потенціалу та ін.

Аграрна культура за своєю сутністю є достатньо багатогранною, оскільки включає різноманітні суспільні явища та процеси, які, з одного боку, відображають сільський уклад життя, любов до природи в різних її виявах, з іншого боку, знаходить своє вираження у формі використання загальних матеріальних й духовних благ, одночасно пов'язаних із розвитком аграрного середовища в цілому та особистості, зокрема інфраструктура сільської місцевості, складові професійної й загальної трудової зайнятості, заклади освіти, культури, торгівлі, сфера дозвілля тощо (рис. 2).

У сучасних умовах розвитку сільської місцевості в Україні як соціальної основи аграрного середовища існує значна кількість проблем, які слід розглядати в декількох аспектах, пов'язаних із використанням ресурсів:

— по-перше, недостатнього ресурсного забезпечення — йдеться про недосконалу інфраструктуру, обмеженість транспортного сполучення, інформаційних комунікацій, нераціональне використання енергетичних ресурсів тощо;

— по-друге, необхідності ресурсного розширення — значні можливості має сфера надання послуг як для мешканців села через заклади торгівлі, культури, осві-

ти, так і самими жителями, зокрема у формі сільського туризму, ресторанного бізнесу та інших сфер додаткової трудової діяльності;

— по-третє, важливості збалансування у використанні тих чи інших видів ресурсів у формах заощадливості, повернення, відтворення, оновлення, що дозволить знайти нові соціальні резерви у практичній реалізації концепції сталого розвитку.

Значні перспективи ми пов'язуємо з розвитком інформаційних комунікацій як основи нових підходів до удосконалення аграрного середовища. Йдеться про необхідність розширення інформаційно-комунікаційних зв'язків у системі аграрного господарювання — налагодження ділових фінансових та бізнес-контактів, торгових потоків, зокрема ефективного збуту сільськогосподарської продукції та сировини тощо.

Сучасні інформаційні технології, зокрема інтернет-ресурси є важливими й у іншому спрямуванні — інноваційному розвитку соціальної сфери сільської місцевості, що дозволить сільській молоді та людям працездатного віку відчувати "позитиви" сучасних глобалізаційних процесів, які не залежать від конкретного місця проживання. Це, відповідно, сприятиме вирішенню таких необхідних завдань для відродження українського села, підвищення його суспільної значущості як активізація трудової діяльності, насамперед за рахунок аграрної як основної, так і доповнюючих видів — комерційної роботи, розробки бізнес-проектів, соціальної й екологічної реклами, багатогранної реалізації професійного й творчого потенціалу сільського населення, зниження трудової міграції до великих міст, за кордон тощо, що, у свою чергу, дозволить суттєво підвищити трудовий потенціал аграрного сектора економіки України.

Перспективи сталого розвитку вітчизняної системи аграрного господарювання доцільно пов'язати також з новим суспільним баченням категорії "якість" як індикатора соціальної необхідності й екологічної досконалості. Якість відображає відповідність соціально-культурним, етичним, естетичним потребам населення, свідчить про соціально-економічний розвиток держави та прогресивні соціальні пріоритети. Якість є одночасно метою і засобом реалізації відповідних принципів, за розповсюдженістю в аграрному середовищі вона охоплює сферу виробництва сільськогосподарської продукції й продовольчої сировини, надання послуг, побутові умови. Зазначене корелює із загальним правом

Рис. 2. Соціальні складові удосконалення культури аграрних відносин

Побудовано автором.

населення України на якісні та безпечні харчові продукти, питну воду, чисте довкілля, сприятливе життєве середовище.

Чітко відслідковується необхідність формування дієвих важелів удосконалення загальної ситуації на рівні вітчизняного аграрного сектора та його подальшого соціального розвитку в контексті одержання якісного й безпечного аграрного продукту. Нормативно-правовими актами в Україні встановлено обов'язкові для виконання всіма суб'єктами господарювання, зокрема аграрного, вимоги до параметрів якості, безпеки, відповідності нормам й правилам. Таке завдання потребує нових підходів та різностороннього бачення якісних пріоритетів в аграрній сфері, оптимальне поєднання різних складових дозволить отримати комплексний соціально-економічний та екологічний результат.

Стратегічними цілями й тактичними діями щодо управління якістю в системі аграрного господарювання, на нашу думку, слід визначити такі:

Рис. 3. Перспективні параметри формування "соціальної якості" в аграрному середовищі

Побудовано автором.

- підвищення рівня якості аграрного продукту як сукупно сформованого, технічно забезпеченого у відповідності до нормативно регламентованих суспільних вимог;
- суттєве розширення сфери надання послуг у сільській місцевості, зокрема екологічного спрямування в різних формах з одночасним створенням нових робочих місць;
- забезпечення конкурентоспроможності аграрної продукції / послуг як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках;
- зростання інвестиційної привабливості системи вітчизняного аграрного сектора повинно базуватись на показниках стабільності та взаємовигідних партнерських відносин;
- суттєве підвищення рівня доходів та якості життя сільського населення, зростання привабливості сільської місцевості й сільського побуту за оновленими соціальними показниками.

Аграрне середовище за своєю сутністю є достатньо складним з погляду забезпечення, управління та відтворення якісних параметрів (рис. 3). Пояснити це можна виходячи із особливостей структури та функціонування вітчизняних аграрних підприємств як суб'єктів господарювання, взаємозалежності значної кількості параметрів розвитку соціальних відносин у сільській місцевості. По-перше, процес формування сукупного аграрного продукту здійснюється під впливом значної кількості контрольованих та неконтрольованих (об'єктивно та суб'єктивно) чинників, що зумовлено поєднанням організаційних, соціальних, техногенних й природних елементів. По-друге, недосконалою у вітчизняному аграрному секторі є система метрологічного регулювання, стандартизованого забезпечення та нормування показників якості аграрної продукції. Це впливає на розвиток міжнародної торгівлі, адже комерційний успіх окремого підприєм-

мства на зовнішньому ринку значною мірою залежить від того, наскільки продукція або послуги технічно регулюються у відповідності до діючих норм, стандартів, систем управління якістю та безпечністю, зокрема екологічною. По-третє, соціальне середовище в сільській місцевості формується на основі державного забезпечення окремих соціально необхідних закладів охорони здоров'я, закладів освіти, культури, ситуативного поєднання матеріальних та моральних цінностей сільської громади, індивідуальних можливостей сільських мешканців у створенні етнічного побутового середовища та життєвого простору в цілому.

Одночасно важливим є розроблення місцевих програм сталого розвитку, збалансованого природокористування у просторово й територіально визначених межах, дієвість таких процесів значно посилиться у випадку сприйняття їх сільською громадою як соціально необхідних.

Одним із аспектів підвищення соціальної відповідальності в системі розвитку аграрних відносин в Україні є колективне розуміння необхідності посилення вимог, оціночних критеріїв (у різних формах та із застосуванням сучасних дієвих механізмів управління) щодо якості та безпечності сільськогосподарської продукції, відповідність якої на сьогодні не завжди підтверджується або в окремих випадках навіть не контролюється. Йдеться про необхідність удосконалення соціальних підходів щодо забезпечення якісних параметрів за такими спрямуваннями:

— виробництво "масової" аграрної продукції прийнятної рівня якості та безпечності з метою нових підходів до реалізації продовольчої безпеки країни не лише у кількісному еквіваленті фізіологічних норм харчування, але й за якісними показниками, що дозволить суттєво знизити рівень аліментарно-залежних захворювань й покращити індивідуальне здоров'я людини як важливу складову здоров'я нації. Доповненням до зазначеного є необхідність формування нової культури харчування населення України на основі соціальної значущості якості та безпеки харчування;

— аграрне виробництво та розширення ринкових пропозицій вітчизняної екологічно чистої / органічної продукції як більш досконалої з позицій споживчих переваг, що дозволить використовувати її для дитячого харчування, для харчування дорослого населення за цільовим призначенням — дієтичного, загальнооздоровчого, лікувально-профілактичного. Система органічного аграрного господарювання буде одночасно виконувати важливі екологічні завдання — відтворювати аграрні ландшафти в екологічно збалансованому спрямуванні, наближувати їх до природних екосистем, адже використання хімічних токсичних речовин суттєво обмежено за рахунок застосування добрив та інших засобів природного походження;

— підвищення соціально-економічних стимулів для вдосконалення вітчизняної системи аграрного господарювання за якісними як сукупно пріоритетними напрямками з урахуванням підприємницьких потреб та одночасною реалізацією культурних та загальнонаціональних цінностей. Посилення дієвості державного управ-

лінського впливу, механізмів державного регулювання, зокрема стратегічного планування, цілі та засоби якого є ключовою складовою державної аграрної політики. Розширення використання регіональних важелів у формуванні дієвих способів реалізації концепції сталого розвитку, посилення регіонального підходу з обґрунтуванням інституціональних особливостей окремих сільськогосподарських регіонів.

На основі проведеного дослідження доцільно зробити висновок щодо важливості формування нових соціальних підходів до системи регулювання різноспрямованих процесів у аграрному середовищі з урахуванням соціально інтегрованих принципів екологічного управління різних складових аграрного навантаження на довкілля. Перспективи соціальної реалізації національної концепції сталого розвитку України щодо аграрного сектора економіки слід розглядати з позицій нового розуміння використання ресурсів — природних, інформаційних, комунікаційних тощо, ефективного поєднання різних механізмів у системі агроекологічного управління з метою збалансування економічних цілей, соціальних потреб та екологічної відповідальності.

Література:

1. Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І.А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — Полтава, 2013. — № 1. — С. 128—133.

2. Вишнеvsька О.М., Бобровська Н.В. Еколого-орієнтований підхід в оптимізації ресурсного потенціалу аграрного сектора / О.М. Вишнеvsька, Н.В. Бобровська // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — Миколаїв, 2011. — Т. 2, № 4 (62). — С. 26—32.

3. Щурик М.В. Про поєднання духовної та матеріальної субстанції у процесі відтворення природних ресурсів: монографія / М.В. Щурик. — Івано-Франківськ: Тіповіт, 2011. — 277 с.

4. Анісімов В.М. Роль соціальної складової сталого розвитку [Електронний ресурс] / В.М. Анісімов. — Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25614/1/Anisimov.pdf>

References:

1. Bryzhan, I.A. (2013), "Conditions and factors of Ukraine's transition to a sustainable development model", *Visnyk Poltav's'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1, pp. 128—133.

2. Vyshnevs'ka, O.M. Bobrovs'ka, N.V. (2011), "Ecology-oriented approach to optimize the resource potential of the agricultural sector", *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia*, T. 2, vol. 4 (62), pp. 26—32.

3. Schuryk, M.V. (2011), *Pro poiednannia dukhovnoi ta material'noi substantsii u protsesi vidtvorennia pryrodnykh resursiv* [Combination of spiritual and material substance in the restoration of natural resources], *Tipovit*, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

4. Anisimov, V.M. "The role of the social dimension of sustainable development" available at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/25614/1/Anisimov.pdf>

Стаття надійшла до редакції 14.08.2014 р.